

בין פילסודסקי למיצקיביץ': מדיניות ומשיחות ברוויזיוניזם הציוני בהקשר של התרבות הפוליטית הפולנית וזיקתו לפולין*

פולין, דיין נאכט און מיינע האבן זיך צונויפבאהאפטן.
אהרן צייטלין, אסתרקה, ווארשה 1932¹

א

“קשרי הגורל”, “מולדת חורגת” ודגם מופת של לאומיות:
הכמיהה ל”ציון פולנית”

ב־2 בספטמבר, יום לאחר הפלישה הנאצית לאדמת פולין בליל 31 באוגוסט – 1 בספטמבר 1939, מיהר זאב ז'בוטינסקי, מנהיגה של התנועה הרוויזיוניסטית, לשגר ממקום מושבו בצרפת מיברק לנשיא פולין איגנצ'י מושצ'יצקי (Ignacy Mościcki). במיברק הזה, שהוא מסמך טראגי על קיצה של אשליה וראשיתו של לילה אפל, הזדרז ז'בוטינסקי לחזק את ידי נשיאה של הרפובליקה הפולנית על כך שצבאו – שז'בוטינסקי היה מאמין נלהב בכוחו – עומד בפני הפולש. ימים ספורים קודם לכן לא האמין ז'בוטינסקי שמלחמה עשויה לפרוץ; עתה, משפרצה, לא העריך נכון את יחסי הכוחות.
וכך הבריק:

In name of Movement which years ago was among the first to realise Poland's mission as one of world's great powers and conceived the Providential Connection between renaissance of

* תודתי נתונה לפרופ' משה מישקינסקי ולד"ר שלמה נצר, שהואילו לקראו נוסח ראשון של מאמר זה. הערותיהם סייעו לי להתמצא ולוא מעט בסבך ההיסטוריה הפולנית המודרנית. פרופ' חנא שמרוק, פרופ' איתמר אבן-זהר וד"ר ישראל ברטל קראו את הנוסח הסופי והערותיהם היו לי לעזר רב. תודה מיוחדת לגב' אלישבע וייס, שתירגמה עבורי מהעיתונות הרוויזיוניסטית בשפה הפולנית.

1. “פולין, הלילה שלך ושלי / התמוגו יחדיו.” שורות מתוך המיפגש בין מיצקיביץ' לי.ל. פרץ במיסטריה של צייטלין. ראה מאמריו של חנא שמרוק, “המגעים בין הספרות הפולנית לבין ספרות יידיש”, ספרות יידיש בפולין, ירושלים תשמ”א, עמ' 275–287. המובאה בעמ' 270–271.

Jewish Palestine state and triumph of Poland, I humbly call God's blessing upon your country...²

דברים פאתטיים אלה על "קשרי הגורל" הקיימים בין הנצחון של פולין לבין התחיה של ארץ־ישראל היהודית ועל היותו של הרוויזיוניזם הגורם הראשון שהכיר בשליחותה הבינלאומית של פולין, לא היו מן השפה אל החוץ או דברי עידוד בשעת משבר. הם נתנו ביטוי לאמונתו המוצקה של ז'בוטינסקי במעמדה של פולין ולציפיות של התנועה הציונית מפולין, בעיקר לאחר עלייתו לשלטון במאי 1926 של המרשל יוז'ף פילסודסקי.

דברים אלה גם לא שיקפו עמדה אישית אלא את יחסה של התנועה הרוויזיוניסטית כולה בפולין. יחס זה לא היה רק תוצאה של נסיבות אובייקטיביות ושיקול פוליטי מחושב, מתוך ציפיה לשיתוף פעולה בתחום המדיני והפוליטי, אלא נבע מתוך הזדהות עמוקה ואותנטית עם פולין וההיסטוריה שלה, אכזבותיה וציפיותיה. זו פולין שהיתה מקום צמיחתו והתגבשותו של הרוויזיוניזם בין שתי מלחמות העולם, המקום בו התגבשה תרבותו הפוליטית והמקום בו התנהל המאבק העיקרי על השליטה וההגמוניה בתנועה הציונית.³

למראה חיילים פולנים מצבא אנדרס בארץ־ישראל נתקף אב"א אחימאיר, האידיאולוג הלאומי הרדיקאלי, הרהורים על הדמיון בין הציונות והלאומיות הפולנית והגיע למסקנה כי כשלונה של הציונות נבע מכך שלא שאלה מספיק מפולין ושלא היתה "פולנית" די הצורך (!)

הדור של כותב הטורים האלה חונך על ברכי התרבות הרוסית או האשכנזית. וחבל. הצד השווה בין התרבות הרוסית לתרבות האשכנזית, ששתיהן הן יצירות עם שדאגת הקיום הלאומי לא היתה דאגתן. התרבות הרוסית היא תרבות פילנטרופית בעצם ובחשבון אחרון. האשכנזית היא תרבות הפרט על דאגותיו ושמוחתיו, בהיותם עמים שבעים במובן הלאומי, לא עמדה דאגת קיום ושמידת הלאום לפני יוצרי התרבות הרוסית והאשכנזית. ואם ספגנו

2. מכוון ז'בוטינסקי (להלן: מ"ז), 2/29/2/18. דוד ניב מזכיר את המיברק בחלק השלישי של ספרו מערכות האירגון הצבאי הלאומי, (תל־אביב 1967, עמ' 13), אבל הוא מביא ממנו רק שורה סתמית אחת ואינו מוסר את נוסח המיברק כולו. המיברק אינו מוזכר כלל אצל הביוגראף של ז'בוטינסקי י.ב. שכתמן. בכל מיקרה, אין ספק שנוסח המיברק ורוחו לא היו מן השפה אל החוץ, בגלל הנסיבות הדראמטיות. ב"המשקיף" מ־13.9.1939 כתב אורי צבי גרינברג, שזה מקרוב הגיע לארץ־ישראל אחרי שנמלט מווארשה דרך הגבול הרומני, כי עם ישראל דומה לעם הפולני בכך שכמוהו נשא "בחובו ובדמו את הריבונות המדינית" גם בימי גלותו.

3. בשנות השלושים הפכה הציונות בפולין ל"תנועת המון" והפוליטיקה הציונית ל"פוליטיקה של המונים", ודומה שההיסטוריוגרפיה הציונית לא נתנה דעתה די הצורך על העובדה שבין פולין לארץ־ישראל התקיימה בשנות העשרים והשלושים מערכת פוליטית־ציבורית־תרבותית הטרונומית.

את הדיעות הקוסמופוליטיות הרוסיות והאנוכיות האשכנזיות, הרי כסס־מוות היו לנו. חבל, חבל מאוד על אשר דורנו ספג במידה מועטה את התרבות הפולנית מהמאה הי"ט. זאת היא תרבותו לא של האנושות, לא של האדם, אלא תרבות הלאום. גיתה, דוסטויבסקי וטולסטוי הרעילו אותנו – את הבנים לעם הנלחם בעבור הקיום הלאומי, ושיקוי לעצמותינו יכלו להיות סופרי־המופת ומשורריה של הספרות הפולנית.⁴

ואכן כשהופיעו זאב ו'בוטינסקי, הצה"ר ובית"ר על הזירה הציונית זהו מייד עלידי יריביהם כתנועה ספוגה רוח פולנית רומאנטית ואבירית. הרוויזיוניזם תואר לא אחת כתנועה "פולנית רומאנטית" באופיה, שנטלה מן התרבות הפוליטית הפולנית דגמים של אידיאולוגיה, אתוס, כללים של התנהגות ורפרטור אר של דימויים ומליצות רטוריות. לא רק האידיאולוגיה – גם הווי החיים הרוויזיוניסטי והלך־הרוח הרוויזיוניסטי, "המנטאליות הרוויזיוניסטית", תוארו כ"פולניים רומאנטיים" עד לשד העצמות. הרוויזיוניזם תואר לעיתים כמי שבקע מימי הביניים הפולניים או מספרות הגיבורים הפולנית שעניינה פולין ההירואית של ימים קדומים.

במאמר זה אין בכוונתי לבחון דמיון בין מודלים של התנהגות פוליטית בציונות לבין דגמים אפשריים שלה בפוליטיקה, בתרבות הפוליטית ובספרות הפולנית. בחינה כזאת אף אינה בהישג ידי בשל היכרות מכלי שני בלבד של הדיבטים הרלוואנטיים בתרבות הפולנית. בכוונתי לכן להתרכז בזיקה מוצה־רת. כלומר בכוונתי לסקור את ההתבטאויות הפומביות והחד־משמעיות במחנה הרוויזיוניסטי בדבר זיקה עמוקה בין הציונות לפולין וכדבר הצורך לשאול מודלים לאומיים ותרבותיים מן המורשה הפולנית. כמו כן אסקור כמה נסיונות מוצהרים לחיקוי ולהעתקה של דגמים כאלה. השאלה האם ההצהרות אכן יצאו אל הפועל או שהן משקפות מציאות תרבותית ופוליטית היא שאלה אחרת. ענייני כאן בתודעה המוצהרת, ובה בלבד.⁵

תהליך ה"פולניזאציה" של יהודי פולין התעמק והתרחב בין שתי מלחמות העולם. יהודים רבים הפכו לפולנים בלב ובנפש. והפכו את התרבות הפולנית לדגם על־פיו שפטו את ההווה היהודית הקונקרטי וקבעו לעצמם דגמי מופת נכספים.⁶ ברקע הדברים עמדו תודעה של מצב אנאלוגי בין גורלה של פולין לבין

4. אב"א אחימאיר, "פולנים בפלשתינה", המשקיף, 24.1.1941.

5. אין כוונתי לדון כאן במצב האנאלוגי העובדתי שיש שמוצאים בין התפתחותה של פולין העצמאית לבין התפתחותו של "הבית הלאומי" (בעיית הגבולות, היחס למיעוטים אתניים־לאומיים, שאלת האינטגרציה הלאומית, המתח בין "ריאליזם" ל"אידיאליזם" וכד.). כמו כן אין כוונתי כאן לתודעת המצב האנאלוגי במישור המטא־היסטורי, זו המוצאת קשרי־גורל מסועפים ותבניות־עומק של זהות וגורל בין ההיסטוריה של פולין וגורלה לבין ההיסטוריה היהודית וגורלה.

6. תיאור כללי של תהליכי הפולניזאציה, ראה: Celia Heller, *On the Edge of*

גורלו של העם היהודי ותשתית-עומק של פילוסופיות פולנית ושל השפעת מקורות יהודיים על המשיחות הלאומית הפולנית בדרך ישירה או עקיפה ונפתלת מאוד.⁷ יש לציין כי לתהליך האקולטוריאציה בפולין היו שתי מגמות שונות: האחת מגמה של אסימילאציה והשניה – נסיון להעתיק את הדגם הפולני אל החברה הלאומית היהודית כדי לפרנס את התודעה הלאומית היהודית ממקורות פולניים. חיקוי הדגם הפולני לא נועד דווקא להביא להשתלבות והתערות בחברה הפולנית תוך אוכדן הזהות העצמית, אלא אדרבא: להעניק חיות ועוצמה להפריה לאומית ולייחוד לאומי, כאשר החזון הרחוק, של הרוויזיוניסטים לפחות, היה להגשים לאומיות יהודית לפי הדגם הפולני על אדמת ציון...

במערכות הזיקות וההשפעות שמדובר בהן כאן מילאה התרבות הלאומית הפולנית תפקיד של תרבות "מוסרת", ואילו התרבות הפוליטית הציונית, בעיקר בנוסח הרוויזיוניסטי שלה, תפקיד של תרבות "קולטת".⁸ אולם כמעט כל הגופים הציוניים שהתפתחו והתגבשו בפולין לפני מלחמת-העולם הראשונה ולאחריה היו ספוגים באווירה הרומאנטית הפולנית, שטיפחה מושגים וערכים כמו "לגיונריות", "צבאיות" ו"הירואיות". הם היו ספוגים מה שכינה ז'בוטינסקי

Destruction: Jews of Poland between the Two World Wars, N.Y. 1980, pp. 211–232

7. דמותו של מיצקיביץ' עומדת במרכז נפתולי ההשפעות האלה. על האפשרות של השקפה פרנקיסטית על מיצקיביץ', כמו גם על דמותה של פולין וייעודה בהגותו המיסטית של יעקב פרנק ראה אצל A.G. Duker, "Polish Frankism's Duration, from Cabalistic Judaism to Roman Catholicism and from Jewishness to Polishness", *Jewish Social Studies*, 25(1963), pp. 287–333 וכן מאיר בוסאק, "יסודות פרנקיסטיים ביצירתו של אדם מיצקיביץ'", דבר, 9.7.1954. נפל בהשפעתו של המיסטיקן טוביאנסקי בשנת 1841, לאחר הפגישה ביניהם בפאריס, וכתוצאה מכך שינה את יחסו לספרות הפולנית, ולספרות ושירה בכלל. טוביאנסקי עצמו הושפע מהמיסטיקן הצרפתי לווי קלוד דה סן-מרטן (L.C. de Saint-Martin, 1743–1803) שבעצמו הושפע מהקבליסט הפורטוגזי מרטינש פאשקואליש (Martinez Pesqualis, 1722–1774). לפי סן-מרטן השירה הנבואית היא שירה ממדרגה ראשונה, היחידה שאפשר לננותה בשם שירה נצחית: Wiktor Weintraub, *Literature as Prophecy, Scholarship and Mar-*

tinist Poetics in Mickiewicz's Parisian Lectures, The Hague 1959 (להלן: ויינטראוב).

8. יש דמיון רב בין השקפתו של מיצקיביץ' על השירה הנבואית כפי שבאה לידי ביטוי בהרצאותיו בקולג' דה פראנס אחרי פגישתו עם טוביאנסקי לבין השקפתו של אורי צבי גרינברג על השירה כנבואה וכחזון, ועל המשורר כבעל חזון. גם תפיסתו הסימבולית את ההיסטוריה היהודית דומה מאוד לתפיסה ההיסטורית שאימץ לו מיצקיביץ' בשנות הארבעים – תפיסה שוויקטור ויינטראוב מכנה אותה "מיטראליגורית", שם, עמ' 63. וראה גם הערה 26. על התשתית המקראית בספרות הפולנית ראה בקצרה

Encyclopaedia Judaica, vol. 13, p. 749

I. Even-Zohar, "Universals of Literary contact", *Papers in Historical Poetics*, Tel-Aviv 1978, pp. 45–53

"נשמה יתירה" הספוגה אווירה של "טראגיקה ורומאנטיקה"⁹. הקורא איגרות ויומנים מסע בפולין של שנות השלושים של אישים השייכים לתנועת העבודה – כאלה החוזרים אליה למשל לאחר פרידה בת עשור או יותר – לא ימצא נטיות נוסטאלגיות ובוודאי לא גילויי קירבה נפשית לנופיה, אנשיה וההיסטוריה שלה. יחס אמביואלנטי מצוי, למשל, ביומן-המסע של דוד כהן, החש בפולין של אמצע שנות השלושים את פולין שהיא "נוף ארץ-הורת", ב"כאב הגדול של הבן, השב לביתו ואם חורגת תפגשהו". הוא אכן מכנה את פולין בכינוי הרוחן "מולדת חורגת"¹⁰. בולטת הרתיעה והדחיה, שהוא חש כלפי האופי של פולין העצמאית: רתיעה וסלידה מפולחן הז'ולניז' (Żołnierz – חייל), מפולחן הצבאיות ומהנסיון לשחזר תור הזהב הירואי כפי שהצטייר, למשל, ברומאנים ההיסטוריים הפופולאריים של הנריק סנקביץ'¹¹.

עוד בשנת 1875 כתב א.ש. ליברמן כי "הספרות הרוסית לימדה אותנו להכיר את השאיפות הסוציאליות האירופיות, דבר שהספרות הפולנית, לצערנו הרב, לא רצתה או לא יכלה לתת לנו"¹². למעשה בין שתי מלחמות עולם היו לתרבות הפולנית ולספרות הפולנית השפעה גם על עיצוב תודעתו וערכיו של הנוער הציוני המהפכני הסוציאליסטי. למשל, הרומאן של ס. בז'ובסקי, "להבות" (Plomienie), שעניינו תנועת ה"נארודנאיה ווליה" בפולין הנתונה לשלטון הדיכוי הצאריסטי, הותיר רושם רב על הנוער המהפכני, או כפי שכתב מתרגמו לעברית בשנת 1939: "ספר זה של הוגה-הדיעות והמהפכן הפולני, עשה את שליחתו העיקרית – ככל שלא יראה הדבר מוזר – לא בתוך עמו, אלא דווקא בקרב הנוער היהודי"¹³.

אולם נראה בבירור, כי למן שנות העשרים ואילך חלה התמתנות רבה בהשפעה של האידיאולוגיה הלאומית הפולנית, ואף הלכה וגברה הרתיעה במחנה הציוני מן האופי והדמות שלבשה הלאומיות הפולנית בפולין העצמאית. ודאי שהשפעות-תשתית בתחומים שונים נשארו, אבל את אלה קשה לשחזר או להעריך, שהרי מדובר בהשפעות שאדם יונק מהבית, מבית הספר, מהרחוב,

9. זאב ז'בוטינסקי, "סיפור ימי", כתבים, ירושלים תש"ח, עמ' 60.
10. דוד כהן, חסד נעורים, תל-אביב, תשט"ז, עמ' 180.
11. ראה מאמרו של ז'בוטינסקי משנת 1919 בעקבות הופעת התרגום העברי של "באש ובחרב" בהוצאת "שטיבל" בווארשה, בו הוא רואה מופת של "ספרות הפעולה" שהנוער העברי הלאומי זקוק לה. הנ"ל, על ספרות ואמנות, ירושלים תש"ח, עמ' 163–165. י.ח. ברנר, לעומת זאת, הגיב בצורה מנוגדת ואופיינית ב"מולדת", תרע"ט. שם כתב כי זהו ספר "חיצוני ומטמטם", רומן נכוב של "משורר-השליאכטה הפולנית", המתאים לתלמיד יגמנסיה פולנית מהמחלקה השלישית והרביעית.
12. ראה מאמר ב"נפריוד" מה'1 באוקטובר 1875, נדפס אצל משה מישקיןסקי (עורך) א.ש. ליברמן / כתבות ומאמרים ב"נפריוד" 1875–1876, תל-אביב 1977, עמ' 100.
13. ס. בז'ובסקי, להבות, מפולנית בנימין טנא, הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר (שני חלקים) 1939: "לוי להוצאה העברית" בפתח הספר.

מספרות שהיתה לחם חוקו בנעוריו. לענייני חשובה העובדה כי בעוד שברוב המחנה הציוני חלה רתיעה והסתייגות עמוקה מהאידיאולוגיה הלאומית הפולנית,¹⁴ על המימד הבלתי-מציאותי שלה ועל האופי האנטישמי הבוטה והבולט שלה, הרי במחנה הרוויזיוניסטי חל תהליך הפוך. הרוויזיוניזם כקבוצת מיעוט ראה בלאומיות זאת דגם מופת והשראה וביקש לאמץ אותה ולחקותה בדרכים שונות.

לפנינו פארדוקס לכאורה. הרוויזיוניזם טען הרבה לתחייתת של התרבות הלאומית היהודית מתוך היעגנות בלבדית ומוחלטת במורשת הלאומית היהודית עתיקת היום, בערכיה, סמליה, גיבוריה ועלילותיה. הוא טען לייחודיות של התרבות הלאומית היהודית, ממש באותו אופן שבה טענה האידיאולוגיה הלאומית הפולנית לייחודה ולמקוריותה(!) אם נאמר ש"פולניה בעולם האידיאות שלה היתה 'כולה במאה השש-עשרה'¹⁵ – הרי באותו אופן נוכל לומר כי בעולם האידיאות שלה היתה התנועה הרוויזיוניסטית "כולה בימי בית שני", וביתר-דיק – התקופה שבין מרד החשמונאים למלחמת כרכוכבא. מבחינה זאת התיפקוד של "תקופת בית שני" בהיסטוריה היהודית היה דומה לתיפקוד של "המאה השש-עשרה" בתודעה הלאומית הפולנית.

טענתי היא כי התודעה ההיסטורית הרוויזיוניסטית שאלה – במוך דע ושלא-במודע – מוטיבים וסמלים מתוך "האקלים התרבותי" של פולין על מנת שתוכל להחיות ולהעצים ולהעניק רלוואנטיות לערה כים ולסמלים לאומיים "מקוריים". אפשר כי דמיון באופי של הערכים והסמלים הללו היקל על הקליטה והספיגה שלהם ומכאן על השימוש בהם. מפולין נלמד כי תנועה לאומית צריכה, למשל, גיבורים, ועל כן היה דחף לחפש בהיסטוריה היהודית גיבורים מתאימים.¹⁶ ה־Hibraismus Militantis

14. ראה בעניין זה בהרחבה אצל ישראל אופנהיים, תנועת החלוץ בפולין, ירושלים תשמ"ב, עמ' 12-14: 193-194. על תפוצת הרעיונות הלגיוניסטים ראה שם, עמ' 107, הערה 11.

כן ראה Esra Mendelson, *Zionism in the Jewish Community of Poland during the twenties*, Tel-Aviv 1982 יותר מאשר במושגים מעמדיים, וכי הרעיון הלאומי נשא אצל יהודי פולין חשבו במושגים לאומיים ואינטנסיבי יותר בשל המצב האנורמלי של קיומם וניתוקם מן המציאות. הדיאגנוזה כי יהודי פולין חיים בעולם של הזיות ואשליות, כתוצאה ממצבם האנורמלי והחיפוש אחרי פיצוי וישועה, חוזרת הרבה בספרות התקופה.

15. Claude Backris, "Polish Tradition and the Concept of History in 'Iridion'", *The Polish Review*, Vol. VI, No. 1-2, Winter-Spring 1961, p. 135.

16. "תירגמנו את ימי החג הלאומיים שלהם, את הגיבורים שלהם, לדמויות הלאומיות שלנו, וכל מה שהיה יפה ואצילי בהיסטוריה הפולנית קיבל צורה יהודית בגעגועינו לגאולה." דבריו אלה של אלפרד נוסיג מובאים במאמרו של עזרא מנדלסון "וילהלם פהידמן ואלפרד נוסיג / התבוללות וציונות בלבוב", גלעד, מאסף לתולדות יהדות פולין, כרך ב, תל-אביב 1975, עמ' 101. "אתה רואה, אני עומד נפעם מגבורתם וגדולתם של המכבים, כרכוכבא ואלעזר בן-יאיר, אך בכל-זאת זה היה לפני אלפי שנים. חסר לנו מישוהו כזה

הרוויזיוניסטי התפתח והתעצב בפולין הספוגה מוטיבים של רומאנטיקה לאומית, הירוואים לאומי ואסכאטולוגיה לאומית, הנעה בין קוטב היושב לקוטב הציפיה המשיחית; בין מדיניות לאומית ריאליסטית לבין חלומות גדולה ותפארת המחפשים פיצוי לדורות של השפלה, דיכוי וסבל.¹⁷ ההיסטוריוגרפיה, הספרות היפה ומערכת החינוך טפחו את פולחן הלגיון הפולני ואת פולחן הצבאיות הפולנית והגיבור-המנהיג. ההירוואים המנופח מעל ומעבר לעוצמה הריאלית הפך לליתורגיה ולג'ינגואיזם עמוס פאתוס רטורי. האינטליגנציה הרוויזיוניסטית, שהיתה חניכת גימנסיות פולנית ובחלקה גם חניכת אוניברסיטאות פולניות, היתה פתוחה ביותר להשפעות הלך-הרוח הזה יותר מכל דור אחר לפניו בצ'יבוריות-היהודית בפולין, והלאומיות הפולנית בשבילה היתה גם "סביבה קרובה" וגם מעין ריאליזציה של דגם היסטורי יהודי המצוי בנכחי הזכרון ההיסטורי הספרותי העמום.

על רקע זה אפנה עתה לדון בארבע פנים של התודעה המוצהרת בחוגים שונים ואצל דמויות מרכזיות בדבר הזיקה לפולין ובדבר הצורך לשאול ממנה ערכים ודפוסי התנהגות.

ב

1. המשורר-החוזר ועם המשיח

בתנועת העבודה הארצישראלית היה לעתים לספרות היפה מעמד של "ספרות מגוייסת". הספרות נתפסה כצריכה לתת ביטוי לערכים הלאומיים-החברתיים ו"לשקף" את בעיות הדור והחברה. אך רק ברוויזיוניזם ניתן למשורר מעמד

באמצע, "אלה דברים שאמר אברהם אמפר, מאנשי התאים החשאיים של האצ"ל בפולין, ראה אנשל שפילמן (עורך), האיש שקיים את הנדר, תל-אביב תשל"ב, עמ' 68 וראה גם עדות י. בן-יהודה, שם, עמ' 20. לפי זה טרומפלדור בא להיות "המישהו שבאמצע" אבל גם בו, כדמות גיבור יהודי מודרני אחד, לא היה די. ראה גם תיאורו של פרידמן ב"קונטרס" משנת 1926(!): "הופעה בולטת בחיי היהדות הפולנית זוהי ההסתגלות לשלטון הפולני ולתרבות הפולנית... אלמלא האנטישמיות הגלויה של החברה הפולנית, שאינה נותנת ליהודים להתקרב אליה ועל כן היהודים חיים בתור גוף נבדל, היה הפרוצס הזה של ה'התפלגות' מהיר מאוד... בכל זאת היהודים הם הם הפולוניזטורים של חבלי הספר ולא רק בגליציה בלבד. והנה דוגמא. השלישי למאי הינו חג לאומי פולני, שגם החוגים הרדיקאליים הפולנים אינם משתתפים בו, בכל זאת יכולים לפגוש בהרבה עיירות את התלמידים היהודים משתתפים בתהלוכה, וגם מכבי האש שבעיירה, אשר רובם הינם יהודים, משתתפים בתהלוכות האלה ושרים את השירים הלאומיים בסביבה לא פולנית."

א. פרידמן, "על החיים הצבוריים של היהודים בפולין", קונטרס רעט, ד' חשוון תרפ"ז, עמ' 14-15.

17. על אופיה של הלאומיות הפולנית, של הרומאנטיקה הפולנית ושל המשיחיות הפולנית ראה: Norman Davies, *God's Playground, A History of Poland*

מפורש של נביא וחווה. כמו בדגם של הספרות הפולנית כן נתפס גם כאן המשורר כחווה, שתפקידו ויעודו להציג חזון גאולה כחזון ריאלי ובר-מימוש. יתירה מזאת, על-פי תפישה זו, תנועה לאומית אינה תנועה "שלימה" ואינה יכולה לתפקד ככזאת בלא שנמצא בתוכה המשורר-החווה. מעברו של אורי צבי גרינברג מהעיתונות של תנועת העבודה הארצישראלית לעיתונות הרוויזיוניסטית בשלהי שנות העשרים המציא לרדיקאליזם הרוויזיוניסטי את "החווה" שלו, שבמידה רבה אף היה מבשרו ומחוללו. לא רק ההתרחקות האידיאולוגית מתנועת העבודה הארצישראלית הובילה את אורי צבי גרינברג למחנה הרוויזיוניסטי, אלא גם העובדה, לדעתי, שהתרבות הפוליטית הריאליסטית של תנועת העבודה לא יכלה לקבל ולאמץ דגם של משורר-חווה הטוען במוצהר לכתר זה. אורי צבי גרינברג לא הופיע אפוא בשורות הרוויזיוניזם כתופעה ייחודית, בלתי-מוכרת ובלתי-צפויה ומרעישיה. אדרבא, הוא הופיע והצטייר בקרב חוגים שונים בתנועה כבן-דמותם ואופיים של המשוררים הפולניים בעלי המעמד המקביל. הסמי-אינטליגנציה הרוויזיוניסטית הכירה באופן זה או אחר את יצירותיהם של שלושת המשוררים ה"חוזים" (ואשץ' = Wieszczycki) - א. מיצקיביץ' (A. Mickiewicz, 1798-1855); י. סלובצקי (J. Slowacki, 1809-1849) וז. קרשינסקי (Z. Krasinski, 1812-1859). ביצירותיהם של משוררים אלה תוארה האומה הפולנית כאומה חסרת טריטוריה, גולה מארצה, צלובה לגורלה, עומדת במרכז העולם, עורגת לקשר מיסטי עם אדמתה, אומה העתידה להתחדש מתוך קסטרופה עולמית, בעלת תודעה של "עם משיח" החי בגעגועים לעברו המפואר.¹⁸ אין ספק כי ניתן למצוא אותה תבנית-עומק היסטורית ואותם מוטיבים בשירתו הלאומית-המשיחית של אורי צבי גרינברג, עם כל יחודה ועוצמתה המיוחדת.¹⁹ אבל ענייני כאן, כאמור, לא בזיהוי של מוטיבים ושל

Vol. II, Oxford 1981 (להלן: דייויס); יעקב טלמוך, המשיחיות המדינית / השלב הרומאנטי, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 227-209. Hans Kohn, *Pan-Slavism, its History and Ideology*, N.Y. 1960²

18. Waficki דן בהרחבה בהבדלי הגישה המהותיים בין המשוררים הפולנים הגדולים, הבדלים מהותיים שמי שהפכו אותם דגם לחיקוי ולהשראה לא תמיד נתנו דעתם עליהם. מיצקיביץ', למשל, ראה בסלובצקי משורר חסר רוח דתית. ראה ויינטראוב, עמ' 38.

19. הרבה נכתב על השפעתה של השירה האקספרסיוניסטית על אורי צבי גרינברג, אולם כמדומה אין עדיין בדפוס מאמר ממצה על המוטיבים המשותפים לו ולשירה הרומאנטית-לאומית הפולנית שעל קירבה אליה הצהיר במפורש ואשר גם קריאה שטחית תגלה את מציאותם. ראה, למשל, שלום לינדנבאום, "שירת אורי צבי גרינברג בידיש ויחס הביקורת אליה ואלי", י. פרידלנדר (עורך), אורי צבי גרינברג / מיבחר מאמרים על יצירתו, תל-אביב תשל"ה, עמ' 242-280; דויד ויינפלד, "אורי צבי גרינברג והפוטוריזם", סימן קריאה 16-17, אפריל 1983, עמ' 344-358, העומד בעיקר על זיקתו לשירה הפולנית, שלאחר מלחמת העולם הראשונה. ב-1833 כתב מיצקיביץ' שפולין זקוקה ל"משיח לאומי", ואחרי 1929 הלך גרינברג בעקבותיו.

תבניות ספרותיות ביצירות עצמן, אלא באידיאולוגיה המוצהרת. בדצמבר 1885 הפנה שאול פנחס רבינוביץ (שפ"ר) קריאה ליל. גורדון, שבה נתבע המשורר ללכת בעקבות אדם מיצקיביץ', לכתוב על אסון העם היהודי ולעודד את רוחו.²⁰ ברוח דברים אלה ממש מספר אורי צבי גרינברג על שיחה שניהל לילה אחד בווארשה עם ז'בוטנסקי. זה אמר לו כי "הואיל ואין לנו אימפריה, אין אני מבקש בדומה לכך משורר מספרות של אימפריה; אלא בדומה, למשל, נגיד, לספרות של אומה שהיתה לה תנועת שחרור לאומית וכיסופים משיחיים; נגיד בדומה למיצקיביץ'".²¹

ואכן, התקבלותו של אורי צבי גרינברג כמשורר-חזוה בשורות המחנה הרוויזיוניסטי יצאה אל הפועל רק במחצית הראשונה של שנות השלושים, וגם זאת בעיקר בקרב אותם חוגים בתנועה הרוויזיוניסטית שהשקפתם היתה לאומית-רדיקאלית. במצב של אי-ודאות קיומית ושל תהום עצמוק שנופעה בין התסיסה הלאומית והציפיות הלאומיות לבין הגשמתן הלכה למעשה בארץ-ישראל, כמו נוצרה ציפיה גדולה ודרוכה לשירה חזונית ולפובליציסטיקה חזונית, ותהליך התקבלותו של אורי צבי גרינברג כ"חזוה" היה על כן מהיר ומקיף. כבר ב-1931 העניק העיתון הרוויזיוניסטי "העם" לגרינברג מעמד זה של משורר-נביא,²² ובמרוצת שנות השלושים הפכו המשורר עצמו וחסידיו מעריציו שותפים מלאים לתחושה ולאמונה הזאת. אורי צבי גרינברג ראה, כידוע, את הציונות כתנועה עממית סטיכית, המבטאת לא רק כיסופים ערטילאיים, אלא צורך אובייקטיבי קונקרטי שיש לכוונו לאפיקים של דינאמיקה היסטורית גאולתית; הכוונה זאת תיעשה על-ידי משורר-חזוה, על-ידי מנהיג פוליטי ועל-ידי עילית פוליטית-רוחנית. לשירה החזונית נועד, לפי השקפתו, תפקיד מרכזי בעיצובה של סטיכיה זאת בהיותה הביטוי העמוק ביותר של הנפש הקולקטיבית ובהיותה "הצופה למרחוק", בהירת-העין ביותר. תפקידה של השירה הוא אפוא "לעורר את הרעב ללחם-הנפש בהמונים ולהזין אותם מן הכלים הללו. עד לרליגיוזיות צריך להגיע היחס."²³ המפתח לגאולתו השלמה

20. מצוטט אצל שלמה בריימן (עורך) אגרות מ.ל. לילינבלום ליל. גורדון, ירושלים חשכ"ח, עמ' 45. הערה 204. על מעמדו של מיצקיביץ' בתרבות הפולנית ראה O. Halecki, *A History of Poland*, London 1961, pp. 242-259: "Romantic Poland: Her poets" על אופיה של השירה הלאומית-הרומאנטית היעודית הפולנית ראה גם אצל Victor Ehrlich, *The Double Image: Concepts of the Poet in Slavic Literature*, Baltimore, 1964.

21. המשקוף, כ" תמוז תש"ה (במלאת חמש שנים למות ז'בוטנסקי).

22. ב-25.5.1931 בעקבות בחירתו של אצ"ג כמועמד השני ברשימת המועמדים של הצה"ר לקונגרס הציוני הי"ז.

23. "בבואתה של הכנסת הגדולה", קונטרס רמ"ו, כ"ב טבת, תרפ"ו; סדן, חוברת ה', חשון תרפ"ו.

של עם ישראל הוא – השיר! ²⁴

מיצקיביץ' וסלובצקי היו המשוררים שאליהם הקביל גרינברג את עצמו ואת יעודו כמשורר-חווה, ואליהם הושווה על-ידי מעריציו. אחד האפוסטולים הראשונים של גרינברג, י.ה. ייבין, כתב ב-1932: "אורי צבי גרינברג הוא משורר של מלכות ישראל הקיימת על אדמתה ממש כשם שסלובצקי היה משורר על אדמתו, למרות שפולין נשלטה על-ידי הצאר הרוסי." ²⁵ מאוחר יותר השווה אותו למיצקיביץ'. בעוד שבשירת חובת-ציון הופיע רעיון השחרור הלאומי כמוטיב בלבד, כתב, הרי בשירת גרינברג, כמו בשירתו של מיצקיביץ', הפך רעיון השחרור הלאומי ל"חוקה"; כלומר, לתוכן הטוטאלי של היעוד השירי. ²⁶

גם גרינברג עצמו, כאמור, ראה בשלושה ה"חוזים" הפולניים – ובעיקר במיצקיביץ' – מקור להשראה ולהקבלה, משום ששירתם החזונית דיברה על גאולה לאומית במושגים קוסמיים. מאוחר יותר היה נוח לחסידי לדבר עליו כעל "נביא" יחיד במינו; בשנות השלושים לא ראו כל נמיכות-קומה ופחיתות ערך ויחוד בתיאורו כמשורר-חווה על-פי הדגם הרומאנטי-הפולני.

2. מנהיג-מדינאי יוצר אומה

הדמות המשלימה את זו של המשורר-החווה, ובמיקרה הרוויזיוניסטי גם המקדימה אותו מבחינה כרונולוגית, היתה דמותו של המדינאי בונה האומה או אבי האומה. הרוויזיוניזם מצא את דגם המדינאי שלו לא בדמותו של מנהיג מהפכן, אלא בדמותו של מנהיג שמרן, שאותו ראה כמי שביקש לבנות אומה אינטגרטיבית לאחר דורות שבהם התקיימה ללא ריבונות מדינית וללא טריטוריה

24. השיר "בטרם כל" (לבוב, תשרי, תרצ"ג), הירדן כ"ד שבת, תרצ"ו.

25. י.ה. ייבין, "לאורחי המדינה העתידה לקום", חזית העם, 14.10.1933.

26. י.ה. ייבין, "אורי צבי גרינברג, משורר מחוקק", הוצאת סדן, תרצ"ח, עמ' כ"ח. "מי

שנולד בפולין וקרא את הספרות הפולנית הלאומית אי אפשר לו להשתחרר מהרושם העז שעשו עליו 'דזיאדי', אם כי כמה רחוק הוא היהודי מהרוח הפולנית! ומי אם לא מיצקיביץ' הקים את פולין מחורבותיה?!" כך כתב יעקב הורביץ ברשימה בשם "אל מול הפורקן היומי", סדן, טבת/שבת, תרפ"ה. על מיצקיביץ' בעברית ראה, Y.A. Klausner, "Adam Mickiewicz In the Hebrew Literature of the Nineteenth Century" *Proceeding of the 5th Congress of the International Comparative Literature Association*, Belgrad 1969, pp. 671-674. המשורר איש-בית"ר שלמה סקולסקי תירגם לעברית את "מבצר אורדון" ו"אודה לבני הנעורים". "Anhelli" של קרשינסקי תורגמה לעברית בתרפ"ט, ואילו "Trydion" של מיצקיביץ' תורגם לעברית ב-1920. אצל אורי צבי גרינברג מתוארת פולין כ"אדמת מיצקיביץ'" שהוא רוצה להעביר ממנה את "זילנה הירושלמית" לכנען ("אימה גדולה וירח", תרפ"ג, עמ' 63). ביוגרפיה ראשונה בעברית של מיצקיביץ' ראתה אור בפולין בשנת 1890 והיא ספרו של ראובן אשר ברוס, אדם מיצקיביץ', תולדות חייו, ערכו במשוררים ויחוסו לעם בני ישראל בספריו ובפעולותיו, קראקא תר"ו.

מוגדרת. מובן איפוא כי דמות המופת של מדינאי כזה נמצאה גם היא בהיסטוריה הפולנית הקרובה ולא במקום אחר. היתה זו דמותו של מרשל יוזף פילסודסקי, מי שהוקף בחייו בפולחן גיבורים, שחסידי ז'בוטינסקי חיקו אותו לא פעם בתכנון ובסגנונו (בפרוזה ובשירה כאחד).²⁷

פילסודסקי הציע דגם מורכב של מנהיגות: לוחם מחתרת טרוריסט שהפך למצביא של "לגינות", ואחר-כך לראש מדינה. מהפכן סוציאליסטי שהפך למדינאי לאומן שמרן; אדם שלא הק שבצע לפולין "מקום תחת השמש" באירופה וביקש להפוך אותה לחלק מן "המערב", אלא גם מי שגילם באישיותו "אהבת מולדת" אמיתית ו"חיים לצרכי האומה". כך אכן תיאר ז'בוטינסקי את המדינאי הפולני בטכס אזכרה שנערך לו ליד הקתדראלה הגדולה בקראקוב בפני מוסדר של נושאי לפידים מאנשי בית"ר וברית החייל, שם הישווה את פילסודסקי לטרומפלדור.²⁸ אבל במאמר הספד שכתב במלאת שנה למותו כתב – וזה אירוני לא מעט לגבי עצמו – כי יתרונו של פילסודסקי על כל הדיקטטורים האחרים שקמו באירופה שלאחר מלחמת העולם הוא בכך שפעל בענווה ובצניעות, ללא הכרזות מפורצות, באופן פרגמטי, בלי שטרח לנסח דוקטרינות ותיאוריות שלא ניתן לממש אותן בפועל.²⁹

פילסודסקי סיפק איפוא שלושה דגמים של מנהיג בדמות אחת:

1. הוא היה מודל של מדינאי בעל דמות האב. מי שכונן מדינה עצמאית לאומה חסרת מדינה, והביא אותה ליציבות פוליטית אחרי דורות של פילוג פנימי וחוסר אינטגרציה. עמדה חיובית מתונה כלפי פילסודסקי לא היתה כמובן נחלת

27. ראה למשל את שירו של ט. ויטקובסקי "אתך – לזאב ז'בוטינסקי", הירדן, 16.4.1937. כדוגמא אחת לסוג שירת גיבורים זו שנכתבה על ז'בוטינסקי בעודו בחיים.
28. "ז'בוטינסקי נואם לפני הנוער הלאומי (מכתב מקראקוב)", הירדן, 16.8.1935. גם בארץ-ישראל נערכו טכסי אזכרה לפילסודסקי, בין השאר נערך בבית הכנסת הגדול בתל-אביב טכס אזכרה מטעם התאחדות עולי פולין. הארץ, 20.5.1935.
29. זאב ז'בוטינסקי (אלטלנה), "פילסודסקי", הירדן, 22.5.1936. קשה כמובן לטעון שז'בוטינסקי הלך בעקבות פילסודסקי בעניין זה ולא ניסה לנסח "דוקטרינה" ומטרות יעד" רחבות-היקף. הביוגראף של ז'בוטינסקי משתבח בדברי הרוזן לובינסקי, ראש לשכתו של הקולונל בך, שהישווה בין פילסודסקי וז'בוטינסקי כשניים שהיו מסוגלים לבחון דברים באופן יסודי ולהעלות רעיונות שנראו בתחילה אוטופיים, אך לאחר זמן התגלו כרעיונות ריאליים. לפיו ביטא ז'בוטינסקי את "קו פילסודסקי בציונות". שכתמן, שם, כרך ג, עמ' 117. בהרצאתו בכנס "מנהיגות במשטרים דמוקרטיים בעתות משבר" (אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, דצמבר 1983). על הנושא "Josef Pilsudski and the problematics of State-Building vis-à-vis Nation-Building in Restored interwar Poland" הישווה יוסף רוטשילד בין פילסודסקי לדוד בן-גוריון, אבל דומה כי השוואה בין המנהיג הפולני לז'בוטינסקי היתה נכונה יותר, בעיקר בהקשר של תקופת המנדט. אין ספק כי בדומה לפילסודסקי כך גם ז'בוטינסקי ותנועתו ראו בבניין מוסדות המדינה את העיקר. בכל מקרה נראה כי ההקבלה לשני המנהיגים הציוניים ולשיטתם בציונות היא הקבלה על פני השטח.

הרוויזיוניסטים בלבד,³⁰ אבל רק הרוויזיוניסטים הפכו אותו לדמות מופת מעוררת השראה, וראו את פולין בצלמו ובדמותו: "איש ברית החייל מן השורה למד גזירה שווה מפילוסודסקי על ז'בוטינסקי. מה להם [לפולנים] דז'ודק [= dziadek] סבא – כך כינו בלשון חיבה את פילוסודסקי מצדדיו הפולנים – אף לנו", כתב אב"א אחימאיר.³¹

כשנדרש ז'בוטינסקי להבהיר את התמורה הקיצונית שחלה ביחסו לפולין – מיחס מסתייג מאוד כלפי שאיפות העצמאות שלה בשנות העשרה של המאה³² ליחס של הערצה עמוקה ותחושת שותפות היסטורית – היה הסברו חד-חלקי: פולין של פילוסודסקי אינה פולין האנטישמית שמכינוה הסתייג לפני מלחמת העולם הראשונה. פולין החופשית, כתב, אינה מדינה של ה"אנדציה", אלא מדינתו של יוזף פילוסודסקי.³³ אולם את הדברים החד-משמעיים ביותר אמר

30. ראה, למשל, יצחק גרינבוים: "הדור וגיבורו (אחרי מות פילוסודסקי)", הארץ, מאי 1935, (הנ"ל, מלחמות יהודי פולניה, ירושלים-תל-אביב תש"א) עמ' 302–316. נחום סוקולוב כתב כי "הממשלה הפולנית היא לכאורה ליבראלית ולמעשה קאתולית חסודה ויראה ובראשה עומד פולני אירופאי אציל, רודף שלום, נפש ממשלה זו היא רומאנטיקן מהפכני צבאי, איש-טרים ואלימות גאוני, וכל המפלגה היא מדינית-פנימית כולה, פוסלת היא ודוחה את הלאומנות, את המסתורין ואת העממות, את כל קורי הדמיון על הגזע ומעריצה בעיקר את המדינה ואת הצבא. חסר לה לגמרי לממשלה הקרקע, ממנו יונקת האנטישמ יות, המתבטאת כולה בפולחן המוצא, הגזע, בחלומות ובהיות של יחוד לאומי פולני." "מסע לפולניה" בשנת תרצ"ד, הצופה לבית אבי, ירושלים, תשכ"א, עמ' 318–320. קשה היה להימלט ב־1926 מן ההקבלה בין המשבר בציונות (משבר העליה הרביעית) לבין המשבר שפקד את פולין ואשר הפיכה של פילוסודסקי באה לתקן אותו, ומכאן גם לתבוע מדיניות ציונית חדשה. ראה בעניין זה יצחק גרינבוים, "פילוסודסקי והשמאל", על המשמר, 2.2.1966.
31. אב"א אחימאיר, "מותו של יוסף כצנלסון", כתבים נבחרים, כרך ד, תל-אביב תשל"ד, עמ' 91.
32. ראה בעניין זה יוסף ב. שכטמן, זאב ז'בוטינסקי, כרך א, תל-אביב תשט"ו, עמ' 134–136. רשימת המאמרים בעניין זה ב"ראזסוויט": על אוטונומיה לפולניה, שם, 10.5.1906; על שלטון עצמי בפולניה, שם, 19.3.1911; "בעיות פולניה והפולנים באימפריה הרוסית, שם, 2.5.1913, תגובת נגד, "על היהודים ויחסם לשאיפות הלאומיות של הפולנים", שם, 5.4.1913, 22.3.1913, 15.3.1913, ו"אגדה", שם, 2.5.1913. ז'בוטינסקי ממשיך כאן את העמדה הפילורוסית של המשכילים היהודים במאה ה-19. ראה בעניין זה: ישראל ברטל, הלא-יהודים בספרות עברית יידיש במזרח אירופה בין השנים 1856–1914, עבודת דוקטור, ירושלים תשמ"א, עמ' 46.
33. ספור ימי, שם, עמ' 84–85. יחסו של ז'בוטינסקי דאו לפולין לא נבע רק מהיחס העויין שלו לברית-המועצות, אלא מכך שראה בפילוסודסקי מי ששינה את דמותו של פולין, הפך אותה לארץ מערבית ודמוקרטית ולמדינה לאומית שהיא הדגם הקרוב ביותר אולי להשקפתו הלאומית של ז'בוטינסקי עצמו. על יחסה של הסוציאלדמוקרטיה היהודית ברוסיה הצארית לעצמאות פולין והקשרים הפוליטיים שלה עם הפפ"ס ראה מ. מישיקנסקי, ראשית תנועת הפועלים היהודית ברוסיה / מגמות יסוד, תל-אביב תשמ"א, עמ' 226–239.

בעניין זה לאחר מותו של המרשל ובזמן שהחלו הנסיונות לכוונן בסיס לשיתוף-פעולה עם יורשיו בשלטון. אז ב-1937, דיבר, בהרבה צדק, על פולין כעל אי של חופש מדיני ליהודים; ארץ שבה ניתנת לציבוריות היהודית חירות הפעולה הפוליטית והציבורית. אך הוא גם דיבר על פולין כעל בעלת-הברית הטובה והריאלית ביותר של הציונות.

— אשיב לכם: התווכחתי ויכוח חריף עם הציבור הפולני; מכיר אני את כל צלליה של ארץ זו ויודע אני גם את הצד השני באופיים של הפולנים; את יצירותיו של מיצקיביץ' ידעתי בעל-פה כבר בהיותי בן 14. ואומר אני לכם: קיימת אצלם תופעה היוצאת מן הכלל, שאין עוד דוגמתה, והיא – פילוסדסקי, שנת 1926. אז, בהימצא העם הפולני על עברי פי פחת, על שפת אותה התהום שאליה נתגלגלה לאחר שנים מיספר גרמניה, באותה שעה קשה בא פילוסדסקי עם קבוצת תלמידיו, בא בשתיקה, בלי רטוריקה; בא אדם שבודאי אינו אוהב לא את היהודים ואף לא את הפולנים, אבל אוהב הוא, משרת ולוחם לדבר אחד ושמו: יושר. והוא – הציל את ארצו, השליט בה סדר ונטע בה יושר. אילו הייתי יהודי פולני, הייתי אומר: חביבי, קבוצתו של המרשל פילוסדסקי, תלמידיו הנאמנים, אלה הם בשבילכם הסיכוי האחרון למצוא בעלי-ברית ישרים.

נוודד אנוכי בכל רחבי העולם, ממדינה למדינה, ומבקש בעלי-ברית לענייננו. ויכול אני לומר לכם, שאינני רואה בעלי-ברית מתאימים וממשיים יותר מקבוצה זו של תלמידי פילוסדסקי... ואין ספק בדבר, שתלמידי פילוסדסקי, האנשים העומדים עתה בראש הרפובליקה הפולנית, רצונם להעמיד כנגד צעקותיהם של הדמאגוגים האנטישמיים תוכנית לפתרון הוגן של שאלת היהודים בפולין.³⁴

הדברים שבבחו של פילוסדסקי לא היו כאן רק בחינת הערכה היסטורית אובייקטיבית, אלא בודאי נועדו לאזוניהם של יורשיו בשלטון. לכאורה נראה שז'בוטינסקי האמין שימשיכו במדיניותו של המנהיג המת, אבל יש רגליים להנחה כי היטיב להבין שפולין עומדת בשנת 1935 בפני שינוי פוליטי מהותי. לא מעט מהסטיות בעמדותיו העקרוניות בשאלות מדיניות שונות בתקופה זו נבעו מתחושתו כי האופקים הציוניים והיהודיים בפולין לא יהיו עוד כפי שהיו לפני מותו של המרשל,³⁵ וכי הם מצטמצמים והולכים, מקדירים והולכים.

34. "על תוכנית האבקואציה", אונזער וועלט, וארשה, גליון 3(63), ערב סוכות תרצ"ג. תרגום עברי בכרך נאומים, תשי"ח, עמ' 217-212. על מדיניותם של יורשי פילוסדסקי כותב דייזיס כי נאונם "The Ozon leadership saw little place for the Jews in the vision of Polish national unity" (דייויס, עמ' 263).

35. ראה בהרחבה בעניין זה במחקרו של עמנואל מלצר, מאבק מדיני במלכות / יהודי פולין 1939-1939, תל-אביב 1982 (להלן: מלצר).

2. פילסודסקי היה אב־טיפוס של מנהיג מחתרת טרוריסטית שהפך להיות מצביא של לגיונות³⁶ צבא סדיר. נראה כי השימוש בדגם זה והפיכתו של פילסודסקי למסמלו שימשו בעיקר את החוגים הרדיקאליים בבית־ר ואחר־כך את אנשי האצ"ל, שביקשו לערער על תפיסתו המדינית של ז'בוטינסקי במטבעות־לשון היסטוריות הקרובות לו. כך יצאו לערער על הנחותיו של ז'בוטינסקי בעיקר בעזרת שמו ופעלו של גאריבאלדי, אך השתמשו גם בפילסודסקי כאב־טיפוס של דמות המנהיג בעל שני הפנים. הוא היה מנהיג שפעל לפי "החוק הפנימי", הוא חוק השחרור הלאומי, תוך שינוי קיצוני של האמצעים בהתאם לנסיבות המשתנות. אין איפוא ניגוד בלתי מתיישב, כטענת ז'בוטינסקי, טענו הם, בין פעולות טרור לבין מנהיגות של "גדוד עבריי"; אלו הן שתי זרועות באותו מאבק, וז'בוטינסקי נקרא גם הוא לבחור עתה בצד השני של דמותו.

דוגמה לכך: הטרוריסט פילסודסקי, המתנקש "ההרסני" בתחנת הרכבת בבידואני נעשה, מבלי לשנות את אופיו, לפילסודסקי, הבונה הגדול של המדינה הפולנית המשוחררת ולמחוקק את חוקת־המדינה שלה. אבל כאז עתה הוא לא היה עברייני, אלא לויאלי; לחוקת־האדנות של מולדתו.³⁷

אין פלא שהיו אלה בראשונה אנשי "ברית הבריונים" שהצביעו על כפלה־הדמות של פילסודסקי: "מן ההכרח, שמלחמות־השחרור של אומות־העולם תשמשנה לנו משל. חיילי פילסודסקי יכולים לשמש לנו סמל, קבע אחימאיר בנאום פומבי בווארשה ביולי 1936.³⁸ גליונות "בחרב" של האירגון הצבאי הלאומי בארץ־ישראל פירסמו בהמשכים סידרה על קורות חייו של פילסודסקי בשם "מחיי מהפכנים גדולים", שתיארה אותו כדמות־מופת של מנהיג שידע ללחום במחתרת ולעסוק בטרור (אנטי רוסי), ואחר־כך ידע להנהיג לגיון סדיר.³⁹ אם להביא עוד דוגמה אחת מני רבות, נזכיר את "הטריבוונה נארודובה" (הבמה הלאומית = Tribuna Narodowa) עיתון הצה"ר בשפה הפולנית בעריכתו של הד"ר יאן (מנחם) באדר, שפירסם ב־11.8.1939 תמונה גדולה של המרשל בעמודו הראשון

36. דומה כי רק בשל השראת הלגיון הפולני יכלה השירה הלאומית הרוויזיוניסטית להשתמש ללא קושי ב"לגיונות" כמוטיב שגור, אף שבדגם ההיסטורי של תקופת בית שני לגיונות הם לגיונותיה של רומא! שיר משנת 1797 שהפך להמנון הלאומי ברפובליקה הפולנית מדבר על "פולין שלא אבדה" ועל שחרור פולין בגבולות שמעבר לוויסלה. גם כאן נמצא דמיון לא מבוטל לחזונו על הלגיונות היהודיים המשחררים את ארץ־ישראל עד הגבולות הקדומים שלה.

37. י.ה. ייבין, אורי צבי גרינברג, משורר מחוקק, שם, עמ' ע"ו.

38. המשקיף, 12.7.1936, וראה גם המאמר "לוחמי חרות", משוואות, ירושלים, ב' בשבט תרצ"ט, עמ' 11-12.

39. בחרב (סטנסל), בחוברת ללא תאריך אחרי אוגוסט 1940 ואחר־כך בשבט תש"א, אדר תש"א, ניסן תש"א.

וכתב על אודות "לקח הששה באוגוסט", כלומר, לקחו של אותו יום שבו יצאה קבוצה מתוך הבריגדה הראשונה של פילוסדסקי לקרב ראשון אל מעבר לגבול הרוסי.⁴⁰

אבל בכך לא הסתיים אימוץ הלקח מקורות חייו וממישנתו של פילוסדסקי. אירופית העובדה כי בעוד ז'בוטינסקי שיבח את המרשל על היותו מנהיג חסר דוקטרינה, הנה החוגים הרדיקאליים באצ"ל ביקשו לשאוב מלוא חופניים מאימרות המרשל, סיסמאות ועקרונות פעולה כלליים שניתן ליישם בארץ-ישראל ככפולין.

"הירוזלימה ויוזולנה" (ירושלים המשוחררת = Jerusolima Wyzwolna), בטאון האצ"ל בשפה הפולנית, פירסם בגיליונו מן ה-11.9.1938 לקט מאימרותיו של פילוסדסקי בשם "הפוליטיקה של המלחמה המעשית" (Polityka Walki) (Czynnej). האימרות הללו תורגמו גם בעיתון החד-פעמי "אמר לעם" של קבוצת שטרן באצ"ל קודם לפילוג, ב-29 ביולי 1939, האימרות – "מתוך כתבי יוסף פילוסדסקי / כיצד מתנכים למלחמת שחרור לאומית?"⁴¹ – הובאו במרכז העמוד הראשון של העיתון:

★ הדם שנשפך היום, החיים שדעכו היום, יתנו את תנובת הברכה שלהם: רק בעתיד.

★ אבל נשים לב לעובדה: לא היה אידיאל מדיני, לא היתה סיסמה בעולם, שלא דנו אותה מלכתחילה לגנאי; ותמיד אנו רואים, אותם הכיוונים דווקא, שמתחילה היו בלתי אהודים ביותר – הם שניצחו.

★ כך היה גם גורלה של הסיסמה על התקוממות מזויינת. כיום היא נחשבת לאוטופיה: אחר-כך תבוא המלחמה המזויינת – ותחלוף, ואז יזכרו אותה כעובדה – אותם האנשים עצמם הדוחים כיום את הסיסמה הזאת.

★ שום ציבור בריא לא יוכל לשאת, מבלי שיהיה מוכן להתנגדות נמרצת,

40. ב-6 באוגוסט נתקל הכוח הפולני הקטן בסיוור רוסי, שהדף אותו חזרה לגאליציה.

41. כתיבי פילוסדסקי ראו אור בערב המלחמה: Josef Pilsudski, *Pisma Zbiorowe* (collected writings), vol. 10 Warsaw 1937-1938; D.R. Gillie (ed.), *Joseph Pilsudski, The Memories of a Polish Revolutioner and Soldier*, London, 1931; W.F. Reddaway, *Marshal P.*, London 1931; M.K. Dziewanowski, J.P. *An European Federalist, 1918-1922*, Stanford 1969. ראה גם: יוזף פילוסדסקי, דער ערשטער מארשאל פון פוילן, אין ליכט פון שטימען און זכרונות פון איידען, ווארשא, צייטשטימען, 1935. שוורץ פנחס, יוזעף פילוסדסקי, זיין באציונג צו דער יידן-פראגע און זיין קאמף קעגן 'בונד' (1893-1905), ווארשע 1938. יוזף פילוסדסקי, קרבותי הראשונים, תרצ"ג: י. שרושבסקי, מרשל יוסף פילוסדסקי, תרצ"ה. ב-1935 תורגמו כתביו של פילוסדסקי לגרמנית עם הקדמה של הרמן גרינג שכתב כי המנהיג הפולני והיטלר שניהם הם Josef Pilsudski, *Erinnerungen und Dokumente: Meine Ersten Kämpfe*, "Mannermacher Geschichte", Essen 1933

לשלטון של ליסטים הנתמכים על-ידי ממשלה – או ממשלה הנתמכת על-ידי ליסטים.

★ ככל שנמחר לתת לעצמנו דין-וחשבון שמן המצב הנוכחי אין מוצא אחר מחוץ למלחמה מזויינת – כן ייטב לנו.

★ כמעט לכל תנועת מרי עממית קדמו במשך זמן ממושך תעודות שונות בצורות הפגנות, התנגשויות קטנות וסכסוכים, שהיו בעת ובעונה אחת גם תוצאה וגם סיבה ליצירת אווירה והלך-רוח מיוחד; שמכשיר חוג אוכלוסים, שהלך והתרחב מפעם לפעם לקראת המלחמה.

לא יפלא איפוא כי מתוך אנאלוגיה זו, שהופנמה עמוקות בתודעה ההיסטורית, בא ד"ר שייב (אלדד) כאשר כתב על חוסר היוזמה, לדעתו, של אנשי האצ"ל והלח"י בירושלים לכיבוש העיר העתיקה גם בניגוד להסכמת ממשלת ישראל, כי "אנו חניכי פולין הפילוסופיקאית שכחנו זאת"; כלומר, לא ידעו לפעול כפי שפעל הגנרל ז'ליגובסקי (Zeligowski) בוויילנה בשנת 1920.⁴²

3. פילוסופיקי סימל דמות של מנהיג שעבר מהמחנה הסוציאליסטי המהפכני אל המחנה "הלאומי הפטריוטי" לאחר שירד מן הרכבת הסוציאליסטית "בתחנת מולדת". גם בעניין זה סימל בעיני הרוויזיוניסטים מנהיג שהאינטגרציה הלאומית היתה חשובה בעיניו פי כמה מאידיאולוגיה חברתית-מעמדית ומאינטרנציונאליזם.

3. לגיון / מאבק מזויין / מחתרת טרורה

את ההשפעה הגדולה והעמוקה ביותר על תודעתו ההיסטורית והפוליטית של הרוויזיוניזם יצר כמדומה המתח בין אתוס ומיתוס הצבאיות המאורגנת, רעיונות הכיבוש והמלחמה המזויינת לשחרור לאומי באמצעותם של לגיונות צבא סדירים (ואף בשיתוף עם מעצמה בעלת-ברית) לבין אתוס ומיתוס הטרוריסט המהפכן והפראקסיס של מחתרת פוליטית טרוריסטית.

כאמור, גילה רוב רובה של התנועה הציונית רתיעה מפולחן הצבאיות ומפולחן החייל בפולין הפילוסופיקאית, בצד הסתייגות עמוקה ביותר מן המימד הרומאנטי והמשיחי בלאומיות הפולנית ומהגילויים הפוליטיים האקטואליים שלו. הרבה מן ההתלהבות הצבאית הזאת נראה שטחי, חיצוני, ובעיקר לא ריאלי. תנועת העבודה הציונית – ולא רק היא – לא היתה יכולה לראות בצבא ובהערצת הצבא את הגורם המלכד והאינטגרטיבי העתידי של החברה היהודית החדשה. אומנם היתה בציבוריות היהודית בפולין הערכה לאגדת הלגיון הפולני מימי המלחמות הנאפוליניות ואחר-כך מימי המרד הפולני של שנת 1830/31.⁴³

42. ישראל אלדד, מעשר ראשון, תל-אביב תשל"ו, עמ' שמא.

43. דוד כהן, שם, עמ' 182-183 מתאר את הרתיעה העמוקה מהמיפגש עם הגילויים החיצוניים של הצבאיות הממוזגת באנטישמיות תוקפנית. ראה גם אצל דייויס,

אולם רק הרוויזיוניסטים, ובעיקר אנשי בית"ר, ברית-החייל ואחר-כך האצ"ל, הם שאימצו לעצמם את המיתוס והאתוס הזה כחלק מהווייתם הפוליטית והאידיאולוגית וראו בהם מקור לחיקוי ולמימוש גם בהווה הציונית. ניתן אף לומר כי לפנינו כאן מיקרה טיפוסי של "קבוצת מיעוט תלויה" (dependent minority group) השואפת לחקות ולאמץ נורמות מסוימות הנראות לה מרכזיות בסביבה שלה, תוך שהיא מפריזה בחיקוי גם לעומת הסביבה, וביתר תוקף בוודאי ביחס לנסיבות קיומה באותו מקום ובאותו זמן.

פולין היתה הטריטוריה היחידה שבה יכלו בית"ר וברית-החייל (שנוסדה ב־1932 כאירגון של חיילים יהודיים משוחררים מהצבא הפולני והסתנפה לצה"ר) לממש הלכה למעשה את רעיון הצבאיות של ז'בוטינסקי. אין הכוונה כמובן לאירגון צבאי ולאומנים צבאיים סדירים, אלא ליצירת מסגרות סמי-צבאיות, המקפידות בעיקרו של דבר על גינוני הטקסיות הצבאית. הצבאיות הזאת נתפסה על-ידי ז'בוטינסקי כחלק מתהליך חינוכי הכרחי, שתכליתו העיקרית היתה לשנות את דמותו ואת מהותו הפנימית של האדם היהודי הגלותי במגמה להכשירו להיות איש צבא-סדיר לעתיד לבוא. רק ההלכה היו קיני (תא) בית"ר אמורים להיות גרעינים לגיוס מגוייסים לגדודים עבריים חדשים – לכשיקומו ולכשייקראו אל הדגל ללחום שכם אל שכם עם בריטניה.

אבל בעיני האגף הרדיקאלי ברוויזיוניזם בשנות השלושים נתפסה הפעילות הסמי-צבאית הזאת של בית"ר ושל ברית-החייל כגילוי העמוק ביותר של התסיסה הלאומית-משיחית העממית היהודית בפולין. צבירת כוח צבאי לא נתפסה במושגים פרגמטיים-תכליתיים, אלא במושגים מטא-היסטוריים ואסקאטולוגיים, וכך נוצר פער עצום בין הרטוריקה הצבאית האסקאטולוגית לבין הכוח הממשי והאפשרויות בפועל. כך, למשל, כתב אורי צבי גרינברג אחרי כינוס של אנשי ברית-החייל בווארשה בנובמבר 1938, כי "כבר יש לנו בהצה"ר ובבית"ר כאן בפולין אותו יסוד טרומפלדורי, שהתנועה המשיחית שלנו זקוקה לו – אלמנט כזה אפשר להציגו בשביל אימפריה שתרצה בנו בתור פארטנר... הנה השגה: אנו יכולים לבוא בפני פרום של ממלכות מעוניינות ולדבר ברורות ולהראות גלויות: מה אנו ומה יכולתנו. קלה לאותו צד, שיעמוד בראש העם ולא ישיג את רגעה־נס, את צוהשעה ההגיוני".⁴⁴ לעומת השירה החזונית שלו אין מדובר כאן ב"לגיונות ברכוכבא" היוצאים למלחמה-מרד נגד

"Wojsko: The Military Tradition" עמ' 267-274. ראה גם עזרא מנדלסון, "וילהלם פרידמן ואלפרד נוסיג", גלעד, שם: א. אייזנבאק, "תוכנית הלגיון היהודי של המשורר אדם מיצקוויץ'", שם, כרך ד-ה, תשל"ט, עמ' 79-89; נ.מ. גלבר, "היהודים ומרד פולין בשנת 1830-1831", מצודה, לונדון, ספר שביעי, תשי"ד, עמ' 244-280. בעיתונות הבית"רית תורגמו נובלות קצרות מתוך קובץ בשם "Gloria Victis" שעניינן קורות הלגיון הפולני ומעשי גבורתו.

44. א.צ. גרינברג, "ארץ-ישראל באש ובפעמוני-האלרם שלנו", הירדן 15.11.1938.

"הכובש הבריטי", אלא ללגיטונות נוסח פולין הנלחמים לצידה של בריטניה (או לצידה של מעצמה מעוניינת אחרת) בנסיבות בינלאומיות רצויות, על מנת להשיג בסופו של דבר את ההישג המדיני הנשאר. הרטוריקה האסקאטולוגית, על הרקע הפולני, היא שהפכה את מיסודי ברית-החייל והצה"ר בערי פולין ועירותיה לגדודי צבא עבריים המוכנים להצטרף למלחמה או לפחות להוות אבן-מישקל על כפות המאזניים הבינלאומיות!

כך גם, חמש שנים קודם לכן, כתב אורי צבי גרינברג על "חג הגייסות" של ברית-החייל ועל כך שהיא ברית עממית המעמידה את יהדות פולין השוקעת "במזל מלכות" ואשר ממנה עולה "ריח הכיסופים להירוואיות כמו מכובשי-כנען הקדמונים."⁴⁵

אין צורך לומר כי בעיני יריביה ומבקריה של התנועה הרוויזיוניסטית מכל אגפי התנועה הציונית היתה הפעילות הסמי-צבאית הזאת על טקסיה וגינוניה החיצוניים מעין "מישחק בצבאיות" ותו-לא, מישחק הנותן את הביטוי המוחשי המובהק ביותר לאופיה ולמהותה כתנועה המבטאת אולי צורך פנימי אותנטי של ציבוריות יהודית גדולה, אבל מאידך גיסא, מבטאת גם חוסר ריאליזם קיצוני. בן-גוריון, היריב הקשה והנוקשה ביותר של הרוויזיוניסטים, שיצא נגדם, כדבריו, ל"מסע צלב" בפולין ב-1933, לא היסס לתאר את אנשי ברית-החייל כאלמנטים של העולם התחתון ("אונטרולט") היהודי בפולין.⁴⁶ הרוויזיוניזם נתפס לא רק כמי שמעודד את יצירתו, או כיוצרו של עולם פיקטיבי של צבאיות – נוסח ציוני של עולם הצבאיות הדמיוני הפולני – אלא גם כביטוי וסימפטום למצבה הטראגי של יהדות פולין הנאחזת בעולם מיתולוגי פיקטיבי זה כבקרש הצלה מן המציאות הקשה ומחוסרת הסיכוי לשינוי יסודי וכולל. וכך כתב נחום סוקולוב ממסעו בפולין בשנת תרצ"ד:

אצל כל אומה ולשון הרי צד זה לכאורה אינו אלא טפל לחיזיון היסטורי, עיקרי למשהו המצוי ועומד בקשר אירגוני ומהותי עם מציאות של ממש, עם ארץ שהעם יושב בה, עם הגנת המולדת, עם האפשרות והיכולת של שדה מלחמה ומערכה. ואילו אצלנו הרי כל הדברים האלה הם "הוקוס-פוקוס". הרי לא יעלה על דעת איש, שביום מן הימים עלה נעלה ונילחם בלגיון זה בבריטניה, בעולם הערבי, באיסלם... בפלוגי ובאלמוני. והוא הוא הדבר המושך המגרה Credo quia absurdum (אני מאמין לפי שזה בלתי מתקבל על הדעת) וכאן באה אמונת-הפתאים המסייעת; כאן בא הפולחן האישי התפל

45. הנ"ל, "מצב מלחמה בתוך מחננו", חזית העם, 1.11.1933.

46. דוד בן-גוריון, אגרות, כרך שלישי, תל-אביב 1974 עמ' 261 הכותב על "הרורביסטים" של ברית-החייל כעל "המון נבער שאין לו על-פירוב שייכות לציונות, ולא מעטים בתוכו אלמנטים מה-אונטרולט, גנבים וסוחרי נשים..." אין צורך לומר כי הדימוי של אנשי ברית-החייל בספרות התנועה הרוויזיוניסטית שונה מהקצה אל הקצה!

המכריע. אגדות מפתיעות ומופלאות ביותר נפוצות ברכים על גאון מצביאים, ועל הכשרונות האסטרטגיים הנפוליאוניים של אדם, שספק רב בדבר אם עמד פעם בימי חייו באש הקרב ואם הריח מימיו ריח של אבק שריפה. באה לעולם שבת-צבאיות חדשה, או מוטב שנאמר: פרנקיות חדשה (הצורה הפולנית המאוחרת של חיזיון זה) על-ידי הקונספירציה וסממניה, הלוחמים את לב הנעורים על-ידי מסתורין מיליטריסטיים עם עליונים ותחתונים, ועליוני עליונים, ומשמעת, מתחילה בדמות האספורט ולבושו... ובסופה נתגלתה בדמות ההולכת ומתבהרת יותר ויותר של צבא קומי. המיליטריזציה אינה מסתפקת בתהלוכות ובצעידות ובחצוצרות ודגלים וכיוצא באלה, מחזות ראויה ושעשועים מגוחכים של שגעון הגדלות של דון-קישוטיות בלבד, אלא חודר ותקף גם את כל האירגון הפנימי כולו...⁴⁷

ז'בוטינסקי עצמו לא האמין כמוכן אי-פעם כי יתכנו נסיבות היסטוריות שבהן יציעו לגיונות יהודיים מפולין לעבר ארץ-ישראל כדי לכבוש אותה בנוסח חיזיונו של יעקב פרנק. הצבאיות היתה עבורו, כאמור, בעיקר ערך מחנך, ולא פחות מכך נתפסה על-ידו הפעילות המעין-צבאית בפולין כחלק מהמאבק הפוליטי והאידיאולוגי שהתנהל על כיבושו של "הרחוב היהודי-ציוני" בפולין. אבל בלי משים אולי הכשיר-הכין כך את הקרקע לקראת התפתחות שהפגיעה והדאגה בגילויה גם אותו. הרדיקאליזם הרוויזיוניסטי, שהעמיק והתעצם למן שנת 1936 – מתוך שילוב גורמים רבים ובעיקרם המאורעות הפוליטיים בארץ-ישראל והתמורות במדיניות של ממשלת פולין כלפי היהודים – חש גם הוא את הפער המתרחב והולך בין האתוס והמיתוס לבין המעש, והוא זה שביקש להוציא מסקנות "מהפכניות" מן המצב.

כיסוד הפעילות הזאת נשאר אותו מניע שסוקולוב עמד עליו היטב: הרצון לזכות באוון קשבת אצל שלטונות פולין על-ידי דיבור בסיסמאות קרובות ומוכרות השאולות מאוצר הסיסמאות הלאומניות הפולניות – לא סוציאליזם ולא קונסטרוקטיביזם, אלא ריבונות לאומית מלאה ומשיחיות. כתב סוקולוב בעניין זה:

מדיניות של ידידות מצד פולין ולפולין היא בחינת צורך והכרח לנו. אולם התחנפות למגמות ולנטיות מיליטריסטיות פולניות, הניסיון לנצל את המסורת הפולנית של הלגינים בדור האחרון (ואף של שנות הארבעים של המאה האחרונה עם מיציקביץ' ועוד ועוד) ולהתחכב על-ידי כך – הרי הוא מעשה להטים פסול מבחינה מוסרית ומסוכן מבחינה מעשית, מעשה הלקוח מגנוי ההתבוללות, וזה יביא את התנועה ההיא בסופה לידי פשיטת רגל גמורה.⁴⁸

47. סוקולוב, שם, עמ' 256.

48. שם, עמ' 267.

שוב ושוב נמצא בעיתונות הרוויזיוניסטית ביידיש, כפולנית ובעברית מובאות מתוך השירה הפטריוטית הפולנית ושימוש אינטנסיבי גובר והולך בסיסמאות של "מלחמת שחרור לאומי" ושל "מאבק מזויין", ורטוריקה לאומית המחפשת תחליף ומקבילה יהודית לגיבוריה הלאומיים של פולין. העם היהודי, נכתב למשל במאמר אחד באפריל 1938, מחכה ומיחל לקרב גרונולד שלו.⁴⁹

ז'בוטינסקי אכן המתין לשעת-הכושר הבינלאומית שבה יוכל לחדש את רעיון הגדודים, והפעילות החינוכית בבית-ר היתה, לפי השקפתו, פעולת הכשרה ושמירה של רעיון הגדודים על "אש קטנה" עד בוא הרגע המתאים להפיח אותה. לא כך התפתחו "התאים החשאיים" של האצ"ל, בבית-ר ולצידה, בפולין לאחר 1937.⁵⁰ תאים חשאיים אלה נטלו מן המסורת הפוליטית הפולנית שני יסודות נוגדים, ובאופן זה קבעו גם את קו התפתחותם וגם את המתח האימננטי בין האידיאולוגיה והסיסמאות שלהם לבין הפראקסיס הפוליטי המחתרתי שלהם.

אנשי האצ"ל בפולין דיברו על הכשרת גדודי צבא סדירים שיועברו בדרך הים לארץ-ישראל כדי להשתתף בה במאבק לשחרור מזויין. ממילא היתה התמונה ההיסטורית שלהם מעוגנת בדגם של "הפלישה מן הים" וביטאה הנחה – נכונה – כי כוחו של האצ"ל בארץ-ישראל (כמו אולי כוחו של הישוב כולו) אין בו די לניהול "מלחמת כיבוש". הרטוריקה והאידיאולוגיה דיברו איפוא במטבעות לשון "מלחמתיות", ואף תוכננו להלכה תוכניות שונות שנועדו לאפשר את מימושו של הרעיון הזה.⁵¹ למעשה התפתח האצ"ל כמחתרת טרור מהפכנית לכל

49. יאן מטייקו (1838–1893), הצייר הלאומי הפולני שהתפרסם בציוריו על מאורעות מההיסטוריה של פולין: קרב גרונולד (טננברג) הוא הקרב בשנת 1410 בין הפולנים לאבירי המסדר הטוטוני. פופולרי ביותר באסיפות רוויזיוניסטיות היה שירה הפטריוטית של המשוררת מריה קונפניצקה "רוטה". הפותח במילים "לא ניתן את האדמה, כי היא המולדת".

50. בעניין זה אני דן במאמר "אבי המרד, לבחינת המושג, גלגוליו ותפקודיו בהיסטוריה של הרוויזיוניזם", מלאת / מחקרי האוניברסיטה הפתוחה בתולדות עם ישראל ובתרבותו, 1985. ראה דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי (להלן: ניב), חלק שלישי עמ' 196–193: שלמה לביעמי, במאבק ובמרד, תל-אביב 1978, עמ' 191–102; עמנואל מלצר, שם, עמ' 162, 334–337; ספר תולדות ההגנה, כרך ב, חלק שני, 1964, עמ' 969–975, נתן ילין מור, לוחמי חרות ישראל, חיפה 1974, עמ' 45–53; אליהו נלקין, סיפורו של מפקד אלטלנה, תל-אביב 1974, עמ' 46–51. באחרונה הביא יעקב אליאב בספרו "מבוקש" (תל-אביב 1983) תיאור רחב של הקורסים בפולין ושל השפעת הרטוריקה המהפכנית הפולנית ודגם "מלחמת השחרור" הפולנית על אנשי "התאים החשאיים" של האצ"ל בשנת 1939. כאן מדובר בהשפעה ישירה באמצעות אימונים צבאיים והרצאות אידיאולוגיות. המחבר אף מספר כאילו חשו המדריכים הפולניים הזדהות עמוקה עם אנשי האצ"ל ומאבקים. אין צורך לומר כי גם כאן נתפס המחבר להיסטוריה פיקטיבית יותר מאשר להיסטוריה ריאלי, וגם כעבור למעלה מארבעים שנה אינו מבחין בין רטוריקה ודגם היסטורי מאומץ לבין אפשרויות בפועל. שם, עמ' 82–88.

51. ראה מאמרי, לעיל.

דבר, ולמן 1937 טיפח לא רק את הפראקסיס של אירגון מחתרת קונספירטיבי (ובמידה גוברת והולכת גם אוטונומי וריבוני לעצמו) אלא אף את האתוס של המחתרת.

התפתחותם של "התאים החשאיים" נעשתה בלי ספק בהשראת המסורת הפוליטית הפולנית בת הדור. ממנה נלמד כי בצד הלגיון הסדיר (האירגונים הלגאליים) יכולה – וצריכה – לקום זרוע מהפכנית חשאית. כך בצד הלגיון הסדיר הוקם "האירגון הלאומי הפולני" כזרוע פוליטית, ו"האירגון הצבאי הפולני" (Polska Organizacja Wojskowa) כזרוע חשאית, שהתקיימה גם לאחר שהלגיון התפרק. נראה איפוא כי נכון יהיה לומר שאנשי "התאים החשאיים" לא יכלו לשאול מ"דגם בית שני" מסורת של טרור ושאלו אותה במודע ממסורת ה-P.P.S. וה-Gojówki, "האירגון הקרבי" שלה, תוך אימוץ הטקטיקות המהפכניות של "המעש המזויין" (czyn zbrojny).

העובדה שבחוגי השלטון בפולין ישבו ותיקי הלגיון הקלה על אנשי האצ"ל למצוא אוויר קשבת במיניסטריונים שונים ובחוגי הצבא. בצמרת הפולנית היתה אהדה רבה לסיסמאות על "מלחמת שחרור לאומי" ו"מלחמת מחתרת" יותר מאשר ל"הקשה בקופסאות".⁵² יש כאן, צריך לומר, הפרזה רבה, שהרי גם חוגי "ההגנה" נהנו מסיוע לא מבוטל בחוגי השלטון הפולני מאותו סוג שממנו נהנו אנשי האצ"ל, ובלי שהחליפו "קשקוש בקופסאות" ברטוריקה לאומנית בנוסח פולני. את הזיקה וההזדהות העמוקים ביותר לפולין הלאומנית נתנו עשרים וחמישה גליונות ה"ירזולמה ויווולונה" שהופיעו בווארשה בין ספטמבר 1938 ליולי 1939. תחילה היה שמו של בטאון חוגי האצ"ל אמור להיות "בטאון המאבק המזויין למדינת יהודים". סיסמתו היתה "צבא מלכות ישראל בחיל" וכותרת המיזנה שלו היתה "כתב-עת למאבק על ארץ-ישראל" (pismo poświęcone spwawie walki o palestynę). היתה זאת הגב' אילה שטרסמן (לובינסקי) שהקימה בווארשה "סלון" של יהודים מקרב האינטליגנציה היהודית-הפולנית המתבוללת שהפכו לאוהדי האצ"ל ולמתווכים בינו לבין חוגים שונים בשלטון. היא גם זו שניסתה את סיסמת האצ"ל "רק כך" כתרגום ישיר של סיסמת הלגיון Tylko Tak (טילקו טק) ועל שער הבטאון הזה הופיע לראשונה סמלו של האצ"ל: מפת ארץ-ישראל משני עברי הירדן כשיד אחוזת ברובה במרכזה.⁵³ לא רק תיאוריית הפראקסיס המהפכני – גם האתוס – שאוב ממעיינות האתוס

52. ראה מאמריו בחוברת שראתה אור בשבט תש"ד ונדפסו ב"לוחמי חרות ישראל" כתבים א, עמ' 371–391 ובעיקר הרשימה "בווארשה – בין גויים ליהודים", עמ' 389–390. ראה גם ניב, כרך ב, 1975², עמ' 208.

53. ראה קובץ העדויות והזכרונות ספר אילה לובינסקי (שטרסמן), תל-אביב 1960. לעניין זה ראה גם חילופי הדברים בין יוסף זהבי, "לתולדות האצ"ל בגלות פולין", האומה 64, ספטמבר 1981, עמ' 202–398; תגובת מארק קאהן, שם, מס' 68, עמ' 430–431 ועדותו של מרדכי סטרליץ, שם, מס' 67/68, מאי-1982, עמ' 143–142.

המהפכני הפולני. בשירי אברהם שטרן, למשל, נמצא מוטיבים מרכזיים של השירה והפרווה הפולנית המפארים את אתוס המחתרת המהפכנית. אלה הם מוטיבים של "ימים של רעב, קור ונדודים... חוסר אמון, פחד וקנאה", של "חיי הכלב של לוחם המחתרת",⁵⁴ מוטיבים של "אנשי המחתרת" האלמוניים שהם "אנשים ללא שם", החיילים האלמוניים של המהפכה, "העבדים האצילים של החירות", שאין להם אב ואם מלבדי הרובה, הרימון, וכד';⁵⁵ מוטיבים המפארים את המוות והקורבן המרפדים את דרך הגאולה ותהילת העולם של הגיבור הלאומי הגואל.⁵⁶ מוטיבים אלה נקלטו לאחר מכן בארץ-ישראל של שנות הארבעים, מנותקים מרקעם ומהקשרם, כמוטיבים "מקוריים" בעלי תפקיד רב חשיבות ביצירת העולם והדוק והחשוק של המחתרת, בני תחרות ובני תחלופה לאתוס ו"מיתוס" הגיבור הציוני ששלט בציבוריות הציונית בארץ, הגיבור החלוץ.

4. ההודות עם פולין כמדינה לאומית והאוריינטציה הפולנית

של הצה"ר והאצ"ל

זיקה רוחנית-תרבותית עמוקה זאת לא היתה רק בבחינת תשתית שהולידה מצידה ערכים לאומיים-הירואיים אותנטיים, ובכך מילאה תפקיד של מיילד ומתווך בתקופת-ביניים קצרה עד שהמערכת התרבותית העצמית יכלה לספק את עצמה מתוך עצמה. היא היתה גם תשתית ליחס של תמיכה ללא-סייג במדיניות הפולנית והבסיס לאוריינטציה הפולנית של הצה"ר ושל האצ"ל – שלבשו פנים שונים.

פולין הצטיירה בעיני הרוויזיוניסטים כדרך שהצטיירה בעיני הלאומנים הפולניים: מדינה לאומית חזקה ורבת שאיפות הנאבקות כדי לתפוס את המקום המגיע לה במערך הכוחות הבינלאומי באירופה, ואפילו במערכת הקולוניאלית מחוץ לאירופה. מפולין נתבקשה המנהיגות הציונית ללמוד כיצד לנהל פוליטיקה של גאווה לאומית ושל כוח, למרות שמבחינה ריאליית אין היא במעמד דומה לשלה.⁵⁷ ביטוי פאתטי להנחה זאת בדבר היותה של פולין מעצמה צבאית חזקה נתן ז'בוטינסקי כשנה לפני שפרצה מלחמת-העולם השנייה:

עוד לפני חודשיים שררה בעולם הדיעה, כי יש אגרוף ברזל גדול אחד שיוכל

54. ראה ברומן של Andrzej Stru. (1873–1935), *The Underground People*.

55. שם, וראה אצל N. Kridl, J. Nittin, W. Malinowski, *The Democratic Heritage of Poland*, London 1944.

56. ראה אסופת שיריו של אברהם שטרן בקובץ "בדמך לעד תחיי", תל-אביב 1976³, והמבוא של ישראל אלדד לקובץ הזה, עמ' ז-ג. את תשומת-הלב לזיקה עמוקה זאת הסב זאב

איביינסקי במחקרו "הטרור האישי / הרעיון והמעש", תל-אביב, תשל"ז עמ' 13–16.

וראה הערה מס' 9, שם, עמ' 282.

57. אורי צבי גרינברג "משבוע לשבוע", חזית העם, 10.3.1933.

להחריב את הכל והאסטא. והנה קמה ארץ אחת, ולא דווקא הגדולה שבארצות, ארץ אחת, שדבר זה יירשם בוודאי לשבחה ולתהילתה על-גבי לוחות ההיסטוריה, ואמרו: "ואנו לחום נלחום", ועל-ידי מלה זו היא סוף סוף נקבה נקב באותו אגרוף.⁵⁸

וכחודש לפני שפרצה המלחמה כתב "אמר לעם" מה-29 ביולי 1939 בביטחון מלא כי היטלר יצטרך להתחשב "בכוחה הצבאי של פולין" ובנכונותה להילחם, ולכן הוא נכון לווייתורים חשובים.

שלא בפומבי היה ז'בוטינסקי ספקן הרבה יותר מאשר בפומבי. לידידו שכטמן כתב ב-28.2.1939, בעקבות ביקורו של שר-החוץ הפולני יוזף בק בלונדון, כי בעיני בריטניה פולין היא אומנם מעצמה גדולה וחשובה, ובק עשוי, אולי, להפעיל לחץ בבריטניה למען העניין הציוני, אבל ברור לו שפולין תלויה בבריטניה, ולא להיפך, וזקוקה מאוד לסיוע שלה. לפיכך, קבע במידה רבה של ריאליות, לחץ פולני בלונדון, אם אכן יהיה, עלול להיות חסרת-תועלת אם יעמוד בניגוד לאינטרס הבריטי,⁵⁹ כפי שאכן עמד.

יש הקבלה רבה ולא מיקרית בין הלך-הרוחות בפולין בשלהי שנות השלושים לבין הלך-הרוחות בקרב הרוויזיוניסטים אחרי תוכנית החלוקה של יולי 1937, וביתר תוקף אחרי הספר הלבן של מאי 1939. כאן וכאן שתי תנועות לאומיות נבגדות ש"אלביון הבוגדת" כיזבה להן. הרוויזיוניסטים הירבו לשבח את ההכרזות הפולניות בדבר היותה של פולין מדינה בלתי-תלויה, הרשאית לנהל את מדיניות הפנים והחוץ שלה על-פי שיקול דעתה והאינטרסים שלה. אורי צבי גרינברג אף מצא לנכון להשוות בין מדיניותה של פולין כלפי המיעוטים השונים בה לבין מדינות בריטניה כלפי הישוב היהודי בארץ-ישראל – השוואה לטובתה של פולין! "וארשה", כתב בלא מעט התפעמות, "הניפה דגלים." פולין רואה עצמה בלתי-תלויה, ו"הממלכות הזרות" אין להן רשות להתערב במדיניותה כלפי אזרחיה היא. פולין רשאית לנהוג בהם כרצונה. הציונות אינה יכולה להתלונן ואין לה סיבה להתלונן שכן היהודים הם מיעוט חסר שאיפות טריטוריאליות בפולין – אבל בעל שאיפות טריטוריאליות בארץ-ישראל. לעומת זאת יש לממשלת פולין התחייבות בינלאומית מפורשת בטריטוריה שהיא אינה

⁵⁸ "ציון-סיים להצלה עצמית" (1939), נאומים, ירושלים תשי"ח עמ' 327-344.

⁵⁹ מכתב לשכטמן, מ"ז א' 1/29/2/18 ומכתבו באותו נושא, מה-22.12.1938, שם, א' 2/18/2. על מדיניות החוץ של בק ראה, H.L. Roberts, 'The Diplomacy of Colonel Beck' in G.A. Craig & F. Gilbert, *The Diplomats 1919-1939*, Princeton, 1953, pp. 579-614. על הניסיון הרוויזיוניסטי להשתלב "במדיניות הקולוניאלית" הפולנית ראה אצל מלצר, שם, עמ' 140-163 וכן עמ' 337. על עוצמתו הדלה של הצי הפולני ראה Henryk Barginski, *Poland-Freedom of the Sea Kirkcaldy 1942*, p. 300. הרוויזיוניסטים פירשו, כאמור, את גילויי החולשה הפולנית דווקא כביטויים של כוח ממשי.

ריבונית עליה.⁶⁰ כאן, אגב, ניתנה לגיטימציה ברורה להסתלקות פולין מהתחייבויותיה הבינלאומיות ב"חוזה המיעוטים" שלאחר מלחמת העולם הראשונה, מתוך שאיפה להצדיק מה שנראה לכותב כמדיניות לאומית-ריבונית המפגינה "אדנות" לאומית, שאינה יכולה להיות נפגמת או מופרעת על-ידי גורם כלשהו מבחוץ.

מתוך השקפה זאת על פולין ומדיניותה באה כמובן גם ההנחה שפולין תפעל – ותוכל לפעול – למען הגירה יהודית לארץ-ישראל במסגרת חבר הלאומים בז'נבה – ואף תוכל להשיג שם הישגים בניגוד לעמדה הבריטית. הפולנים אמורים היו להיות מליצי-היושר והנקודה הארכימדית של הגורל הציוני בשלהי שנות השלושים.⁶¹

ככל שהתקרבו מחוגי השעון הסמוי לנקודת האפס של סוף אוגוסט 1939 התעצמה התחושה ההדדית כי פולין והציונות גם יחד הופקרו.⁶² לפיכך, למשל, מתלהב ה"טריבוונה נארודובה" מה-31.3.1939 מהכרזתו של נשיא פולין כי "אין אנו (פולין) קושרים את עתידנו וגורלנו עם שום חסות, ביועדנו שהחירות היא תוצאה של קרב מתמיד, רצוף קורבנות." הלך-רוח זה, שנולד בפולין מתוך תסכול לאומי ומדיני עמוק, הוא שהכשיר את הקרקע, בין השאר, בחוגים הרדיקאליים בבית"ר ובאצ"ל לקרוא תיגר על האוריינטציה הבריטית של ז'בוטינסקי ולדבר על אוריינטציה "נייטרליסטית", כלומר אוריינטציה אחרת, אנטי-בריטית.

60. אורי צבי גרינברג, "הפרק האחרון של המהפכה העולמית", הירדן, 23.10.1934. מהבים לדבר על החוש הנבואי של גרינברג ועל כן ראוי להביא את סיכומו של המאמר הזה, הקובע בפסקנות כי אין שום סיכוי שבעולם שתפרוץ אי פעם עוד מלחמה עולמית. "שום ממלכה אינה מתגעגעת לשנת 1914... אף אחד אינו רוצה להכניס את עצמו לאווירה של גאזים ודם. פאציפיסטים טיפשיים חושבים אחרת. אבל הנח להם לפטפטנים הללו!"

61. דומה כי יש קשר הדוק ועמוק מאוד בין התפתחות הגישה המדינית הרוויזיוניסטית לתהליכים באירופה בכלל ובפולין בפרט. נראה סביר לשער כי נכונותו של ז'בוטינסקי לדבר בגלוי על "טרנספר" של ערביי ארץ-ישראל קשורה באופן מובהק בנכונות להשתלב ב"מדיניות ההגירה" של פולין ומהסרת החשש שמא דיבורים על "טרנספר" יעודדו את מצדדי גירוש היהודים מפולין. גם החרם על הסחורות הגרמניות נועד כמדומה להוכיח לממשלת פולין כי הציבוריות היהודית בפולין יכולה להיות בעל-ברית ראוי במאבק נגד גרמניה הנאצית. ידוע כי ראשי הצה"ר ובית"ר הביעו נכונות רבה לגייס גזודים יהודיים מקרב אנשי ברית-החיייל כדי להגן על המסדרון בין פומרניה במערב לפרוסיה במזרח, שעמד במוקד הקונפליקט הפולני-גרמני. בעניין זה ראה בוגוריון, איגרת ללוי שקולניק מה-15.5.1933, אגרות, כרך שלישי, תל-אביב, 1974, עמ' 261, וסקולוב, שם, עמ' 266.

62. ראה, למשל, מאמרו של מנחם בעגין (בגין) "Tertium non datur" (המדינה, ט' אייר תרצ"ט) הנותן מעין "הודמנות אחרונה" לבריטניה ומזהיר אותה מפני תוצאות "בגידתה".

כשירד הלילה על פולין ונפלה החשיכה על יהדות פולין נגדעו התקוות הרוויזיוניסטיות באחת. הלילה ירד בחטף על אשליית העוצמה של פולין ועל יכולתה לבצע מיפנה מהפכני בתולדות הציונות. הוא ירד כך גם על האשליה הרוויזיוניסטית, שהיתה מעוגנת ברצון עז ועמוק להושיע את יהדות פולין – רצון שמצא לו אפיקים ותקוות בציפיות־שווא ובתוכניות חסרות בסיס. אומנם נשארו שיירים מהבהבים של אשליה גם בימי המלחמה,⁶³ ואומנם תיארה ההיסטוריוגרפיה מבית־המדרש הרוויזיוניסטי את שנות השלושים המאוחרות כשנים שהוחמצו בצורה טראגית; כשנים שבהם תקתק שעון הגורל היהודי, אולם בידי הרוויזיוניזם, בעיקר זה הרדיקאלי, לא היה סיפק להשלים את "הכנותיו" למסע כיבוש הארץ אשר מחנהו ייצא לדרך מאדמת פולין. פולין עצמה – כתרבות מופת – כמו נמחקה מן התודעה הרוויזיוניסטית ומהמכתבים הרוויזיוניסטיים ונדחקה עמוק־עמוק אל השיכחה. רק יריבים פוליטיים הזכירו לעיתים את קווי־הדמיון לשם ניגוח. לפנינו פרק מרכזי בתולדות התרבות הלאומית היהודית בעת החדשה; אולי אחד הפרקים המרכזיים ביותר, שרק בהיבט אחד שלו נגענו פה.

63. אף־על־פי־כן עוד נותרו שרידי תקוות ואשליות, שנתלו בצבאו של אנדרס ובאפשרות להקמת "לגיון יהודי". על כך ראה קלמן נוסבאום, "לגיון יהודי, או אחיזת־עיניים", שבות 10, תשמ"ד, עמ' 47–54.

